

X.

A' MAGYARORSZÁGI

IZMAELITÁKRÓL MINT VOLGAI BULGAROK - ÉS MAGYAR NYELVÜ NÉPFELEKEZETRŐL.

II.

Tanutételeink' rendiben legelső helyet foglal egyzersmind legfontosabb II. Béla kir. névtelen jegyzőjének az izmaeliták ideköltözéséről szóló bizonyítása. Világosan előnkbe terjesztetik benne Bulárföldről szakadásuk. Az lehet már itt a' legsürgetőbb kérdés: millyen tartomány volt, 's hol feküdt tulajdonkép azon Bulár föld? Kielégítő feleletet adnak erre a' régi emlékek, midőn a' „Bular vagy Bilert a' „Bulgar vagy Bulghar“ névvel azonosítják. Plan Carpini János minorita, a' római szék' keletre küldött, Volga mellékin is járt követte írja 1246-ikban: *Bileros, idest Bulgariam magnam.*“ Ascelin domonkosi, ugyanannak akkori küldöttje: „*Byleros, idest, Magnam Bulgariam.*“ ¹⁾ Abulfeda arabíró

¹⁾ Hakluyt's, Collection of the Early Voyages, Travels, and Discoveries of the English Nation. London, 1809. 4-to Vol. I. cap. 4. 23. pag. 54.

följegyzette 1313-ban a' volgamelléki Bular városról: „*C' est la même ville qui est appelée en arabe celle de la Bulgarie interieure.*“ ismét: „*La ville de Bular nommée en arabe Bulgar.*“¹⁾ Ez utóbbiból érthetjük, miként Bulgar arab szólási változata legyen a' tulajdonképi Bularnak, melyet a' névtelen jegyző használta Bulgaria értelemben. Hasonlókat hirdetnek más keleti írók is a' Bular névről. Meg kell azonban jegyeznünk Bulgariáról, miként a' X-ik században két illy nevű tartomány létezett; egyik volt a' Duna, másik a' Volga' mellékin. Ez utóbbi Theophanes által (827.) „Nagy-Bulgaria“, Constantinus Porphyrogenneta görög császártól (950.) „Fekete Bulgaria“ czímmel említetik; némelly arabíróknál, mint Ibn-Haukal (976.) és az imént említett Abulfedánál „Belső Bulgaria“ nevet visel. Nagy Bulgariának hiják, mint láttuk Plan Carpin és Ascellin is; szintezen nevezetre találunk Ruisbroeck Vilhelmnél; ellentétben: kis, fejer, vagy külső Bulgaria néven jelentvén a' déli vagy Duna melléki; *bordschanok*-nak lakosi a' keleti történet- és földleirók által.

Hogy a' dunai Bulgáriából költöztek volna ide izmaelitáink: arról nincs emlékezet a' historiában; a' Volga mellékire ellenben nyomós adatok utalnak; az ottaniakkal közös muhamedáni vallásuk épen azt bizonyítván. Erre, mint vizsgálódásunk' kiblájára fordítjuk azért szemünket.

Ibn Haukal mozuli kereskedő, ki a' volgai részeket beutazá, saját tapasztalása szerint részletesen írja 976-ik évben, miként az oroszok a' hedzsra 358-ik, vagyis keresztyén számolással 969-ikben Bulgariát elfoglalván, és Bulgar nevű fővárosukat is elpusztítván, azon tartományból a' bulgarokat elűzték legyen; és hogy

²⁾ Hammer, Sur les Origines Russes. S. Pétersbourg, 1825. 4-o pag. 9.

akkor már nem ott, hanem a' szomszéd vidékeken tartózkodtak. Így beszél e' nagy hitelű író a' lajdai kézirat' D' Ohsson szerinti fordításában: „*Bulghar egy kis város, mellynek földje nem nagy. Hajdan sokkal híresebb volt, a' mennyiben az ottani országok' lerakóhelye vala; de az oroszok egészen kirablák, valamint Khazerant, Itilt és Szemendert 358-ik évben.*“ Alább: *Az oroszok láták el Bulgar' lakosít prémes bőrökkel ezen város' általok 358-ban történt lerontása előtt.*“ Továbbá: „*Belső Bulgar, hol keresztyének és muhammedánok vannak. De jelennen nincsenek már ott sem bulgarok, sem burtaszok, sem khazarok, mert az oroszok mindnyájokra reáütvén, tartományukat elfoglalák, mellynek birtokában vannak. Azok, kik futamlás által megmenekedtek, a' szomszéd vidékeken szélledtek el. Hazájok iránti szeretetök nem engedé őket messzi távozni, olly reménységben élvén, hogy az oroszok velök békére lépnek, 's mint azok' alattvalói térhetnek vissza.*“ Végre: *Eljövén az oroszok 358-ik évben, és öldösek az Itil folyó partjainak lakosít, a' khazaroikat, bulgaroikat és burtaszokat, kiknek tartományaitak elfoglalák.*“ ¹⁾ Viszhangozza ezen tudósítást Ibn el Var-

¹⁾ „Les Russes la saccagèrent, ainsi que Khazeran, Itil et Semender, dans l' année 358.“ — „C' étaient les Russes qui fournissaient de pelleteries les habitants de Boulgar, avant la destruction de cette ville par les Russes, dans l' année 358.“ — „A' présent, il ne reste plus ni Boulgares de l' intérieur, ni Bourtasses, ni Khazares; car le Russes les ont tous attaqués, et leur ont pris leur pays, dont ils sont restés en possession. Ceux qui ont échappé de leur mains se sont dispersés dans les contrées voisines. L' amour de la patrie ne leur a pas permis de s' en éloigner á une plus grande distance, et ils vivent dans l' espoir que les Russes leur accorderont la plaix en se contentent de leur soumission.“ — „Les Russes vinrent, en 358, et tuèrent les habitants des bords de l' Itil, Khazares, Boulgares et Bourtasses, dont ils occupèrent les pays.“

di 1315-ben élt arabíró.¹⁾ Nem emlékeznek ugyan az orosz krónikák világosan a' bulgarok' legyőzetéséről; Nesztor is általában a' Volga, Oka és Vaetka melléki népek elleni hadvitelről, a' kazarov és vaeticsek' meghódítása és adó fizetés alá hajtatasáról beszél Szviatoszlav nagyvezér' Rurik unokája' korában, 964. és következő két évre tűzvén az esetet; azonban e' hadviselésnek éppen az Ibn-Haukaltól említett szomorú történetre vonatkozásáról kételkedni nem lehet. Jelen fontos adathból tanulhatjuk ki az izmaelita bulgárok' kiköltözésének egyszersmind éppen azon korszakban Takson vezér alatt, Béla kir. névtelen jegyzőjéből kitetszőleg annak végső éveiben, és így 970-ik körül e' honba miért vonulása okát. Indíthatta-e más, olly főurakat (nobillissimi domini) minők Bila és Bocsu meg Heten, annyi néppel, t. i. egy várat (Pest) és annak megyéjét, ugy több más helyeket sokaságával megtölteni képpel hazai közveszélýnél egyéb a' kiköltözésre? Akar mint forgatjuk e' két író állítását, a' leghűbben egybevág a' muhammedán bulgárok' hazájokból futamlása a' bulárföldi izmaeliták' ideköltözésével. A' két jelenetek egybefüggését, 's azonegy népfелеkezet vonatkozását illy különböző írók' hitele minden kétségen fölül emelik. — Hogy az egész bulgár nemzet ide költözött volna: annak nyoma nem létében, állítani távul sem akarjuk; sőt, Ibn-Haukal' tudósításából ellenkezőt, és az ország' ámbár

Ibn Haukal' lajdai kézírata, 6, 144, 145. U. Ohsson, Des peuples du Caucase et des pays au nord de la Mer noire et de la Mer Caspienne, dans le dixieme Siecle. Paris, 1828. 8-vo. pag. 79. n. 3. pag. 80. n. 1. — Ouseley' fordítását meg nem szerezheté.

¹⁾ Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliotheque du Roi, á Paris 1788. 4-to Tom. II. pag. 19. seq. — Mémoires de l' Academie des Sciences de St. Pétersbourg. Vol. VIII. pag. 615.

más viszonyok közt, továbbá is fönmaradását kívánjuk következtetni.

De lássuk már, minő vallást hoztak magukkal honunkba bulárföldi vendégeink? vagyis, miféle szertartásu volt az ugynevezett izmaelita nép? hogy ez, és a' muhammedán vallási nevek' különbségéből eredhető nehézségek minél könnyebben elháríttassanak, egyszerűsind tárgyalt népünk' ritusát közelebbről ismerni tanulhassuk.

Azon csekély jelentéseken kívül, mellyek sz. László és Kálmán kir. törvényeiben a' körülmetéltetés-, seretés hús' megvetése és mosdakodás' dolgában róluk írva vannak, nem létezik honi emlékeinkben szertartásukat világosító adat. Egy bizanczi és egy arab írónál maradt fön számunkra olly ismertetés, mellynek biztos fonálánál tisztába jöhetünk e' kérdés iránt; különösen az arab világosságra hozza nemcsak muhammedán valláshoz, hanem annak sokféle szakadécai közül épen mellyikhez tartozásukat. Jakut, hosszabb néven Sahab-ed-din Abu Abd-alah Jakut, Aleppóban 1229-ben megholt tudós kereskedő „Moadzsem - el - Boldan“ (A' tartományok' beürendszerinti mutatója) czímű geographiai szótárában írja, hogy Aleppóban számos emberekkel találkozék, vörnyeges haju- és képükkel, bas-ghurd nevet viselőkkel, kik *Abu Hanifa'* szertartása szerinti vallás-törvényeket tanulának. Közülök egyet hazájok 's állapotuk fölött tudakozván, értesíteték; miként lakásuk a' magyar nemzet' országában van, muhammed' hitét követik, és a' magyar királynak alattvalói, mintegy harmincz faluban laknak, mellynek mindenike ámbár városnak beillenék, a' magyar király azonban tőlük való félelemből azokat falakkal kerítetni nem engedi. Öseik' hagyománya szerint hajdanta Bulgáriából hét muhammedának jöven hozzájok, kiktől az izlam' ismeretére vezettettek. Nyelvök szokásuk és ruházatuk a' többi magyarokéhoz hasonló, velök együtt katonáskodnak, midön nem izlamiták ellen

vitetik had. Így hangzik Jakut' társalgási érdekes előadása Fraehn' fordításában: „*Ego vero offendi in urbe Haleb magno numero genus hominum qui Basch-Ghurdi audiebant, crinibus et facie valde rubicundi erant et scientiae juris sacri juxta ritum Abu Hanifae operam dabant. Eorum aliquis, quem adieram, de ipsorum patria rebusque percontanti mihi „Terra nostra,“ respondit, „ultra Constantinopolim jacet in Regno alicujus nationis Francicae (s. Europaeae), cui nomen Hungerorum est. Nos Muhammedis sacra praefitentes, eorum Regi subditi in tractu regni ejus quodam triginta admodum incolimus pagos, quorum quisque, etiamsi parum absit, quin oppidulum referat. Rex tamen Hungerorum, metu, ne ipsius detrectemus imperium, ullum eorum muris saepiri vetuit. In mediis Christianorum terris siti, a septemtrione habemus terras Slavorum, a meredie terras Papae, i. e. Romae, — Papa autem caput Francorum (s. Europaeorum) est, et Vicarius Messiae apud eos, quemadmodum Emir us Fidelium (s. Chalifa) apud Muhammedanos, ejusque mandata in rebus sacris nemine repugnante ubique conficiuntur. — Ab occidente Andalus (s. Hispania) jacet: ab oriente denique terrae Rumaeorum (Graecorum) id est Constantinopolis suis cum ditionibus. Linguae cultusque et habitus par nobis ratio cum Francis (Europaeis.) Una cum ipsis militamus et in expeditiones imus contra quemcunque signa ferant, siquidem nonnisi cum alienis ab Islamismo bellum gerunt. Sciscitanti mihi causam, cur licet in mediis infidelium terris constituti Islamismum profiterentur. „Multos“ respondit, patrum nostrorum audiivi narrantes, diu supra hanc memoriam septem Muhammedanos e Bulgaria in terram nostram venisse, interque nos sede fixa, amice, blandeque agendo nos docuisse, nobis errores, quibus tenebamur, demonstrasse, et ad veram Islamismi cognitionem nos duxisse. Sic nos (addebat) Deus dilexit: sic divino beneficio omnes Muhammedi nomen dedimus: sic (Deus) pectora nostra ad veram fidem disposuit. Has au-*

tem petimus Regiones, in scientia Juris sacri studium positure. Reduces in patriam omni honoris cultu a civibus nostris excepti, rerum sacrarum curae praeficimur.“ *Interrogatus porro cur Barbam ad morem Francorum tondent* „*Quotquot nostrum,*“ *inquit, „castra sequuntur, Barbam tondent et vestitu Francorum utuntur; reliqui non item.*“¹⁾ Mi gyönyörűen megegyez Jakut' előadása a' bulgariai eredet dolgában Béla névtelen jegyzőjének tanutételével. A' hét muhammedánok' beköltözése keleties regény színbe öltöztetve néphagyományként állítatik elő, és csak annyit bizonyít, hogy az akkoron még pogány vallásu (tüzimádó) többi magyar népfelkezezetből is állhattak a' buzgolkodó izmaELITÁK' hitére.

Mielőtt az idézett sorokat közelebbről fölvilágosítandó, Abu Hanifa' ritusának ismeretét adnám, a' „*bas-ghurd*“ név épen magyarokra tartozását szükséges előrebocsátnom.

A' *bas-ghurd* vagy *bas-kurd* nevezet, melly keleti íróknál *bacs-gard*, *bas-dzsird*, *bas-dzsurd*, *bas-ghurd*, *bas-kart*, *bas-kurd*, *besze-gert*, *beze-gert*, 's több hasonló változattal fordul elő, és maiglan az Uralvidéki *Baskiriában* él: régidőben egyaránt alkalmaztaték szinte keleti íróktól éjszak' ezen tartományára és Magyarországra. Így nevezi honunkat a' már többször említett Ibn-Haukolon kívül Kazvini a' XIII-ik században; így a' mongol történetek írói, Alaidin, Dzsuvein és Raschideddin. Maszudi, X-ik századi író is magyarokat ért a' „*török faju bacs-gardok*“ alatt. Ibn Haukal írja: „*Két baskart nemzet létezik, az egyik végső nyugoton* (keletet olvassunk e' helyett) *a' bulgarok mögött lakik, kiknek*

¹⁾ De Baschiris, quae memoriae prodita sunt ab Ibn Foszlano et Jakuto. In Fraehni, De Chasaris Excerpta ex Scriptoribus Arabicis. Petropoli, 1822. 4-to. Append. pag. 7. seq.

alája van vetve, a' másik, melly sokkal népesebb, a' bacsenakoknak szomszédja, török faj, valamint ez utóbb nevezett; a' római birodalom mellett lakik szinte.“¹⁾ Hasonlót beszél Edrizi 1154-ben, olly különbséggel, hogy más helyen Magyarországot „Onkaria“ név alatt is előállítja. Sorai így hangzanak: „A' basdzsirdok két hordára oszlanok, kik a' ghozzok (Uzok) földének végszélén nem messze a' bulgharokétól laknak. Körülbelöl kétezer katonát állítanak talpra, az erdőkbe menekülnek, hol nehéz őket beérni, és olly vitézek mint vállalkozók. A' bulgaroknak engedelmeskednek. A' másikat' határa a' badzsnakok (paczinákok), ezekkel együtt a' török faju népeknek tartományát éri, szomszédok a' görög-birodalommal, és jobbra békében élnek velök.“²⁾ Bővebb magyarázat nélkül észreveheti kiki, hogy e' másodrendűek alatt a' magyar nemzetre czélzott mind a' két író. Helyessen mondá ennélfogva Abulfeda itt lakó eleinkről: „*Baschkerdi, magna gens terris Alamannorum et Francorum interjecta*“³⁾.

¹⁾ „Il y a deux nations Baschkhartes, l' une habite á l' extrémité de l' occident (r. orient), derriere les Boulgares, auxquelles elle est soumise: l' autre, plus nombreuse, est voisine des Batchenakes; de race turque comme ces derniers, elle demeure aussi près de l' empire romain.“ Lajdai kézirat, lap. 146. D' Ohsson, l. c. pag. 257.

²⁾ „Les Basdjirs se divisent endeux hordes, qui habitent l' extremité du pays' des Ghozzes, non loin de celui des Boulghars. Ils mettent sur pied environ deux mille soldats, se réfugient dans de bois où il est difficile de les atteindre, et ils sontbraves autant qu' entreprenants. Ils obeissent aux Boulghars. Leurs derrières limites touihent au pays des Badjnaks, peuples qui sont aussi bien qu' eux de race turke, limi trophes de l' empire grec, et lapbepart du temps en état de trêve avec lui.“ Edrizi, Traduite par P. Amadée Jaubert. Paris, 1840. 4-o pag. 406.

³⁾ Historia Anteislamlca. Lipsiae, 1831. 4-to pag. 171.

Ascellin és Ruisroeck ez okból nevezék Baskiriát Nagy Magyarországnak. A' név' némi rontásaival írja az elsőbbi: „*Bostarcos, id est Magnum Hungarium.*“ az utóbbi tanítja: „*Pascatir, quae est major Hungaria*“ alább: „*Idioma Pascatir et Hungrorum idem est. — De illa regione Pascatir exierunt Huni, qui postea dicti sunt Hungari.*“ ²⁾). Még jobban kifejlik a' Volga- és Duna-melléki két Magyarország' fölváltvá Baskardia névvel illetésének oka Julianus' VI. Béla királytól a' magyarok' fölkeresésére küldött szerzetesnek a' vaticanumban lévő tudosításából, hol mondatik: „*Invenit enim eos (Hungaros) juxta fluvium magnum Ethil. (Volga).*“ ¹⁾, ugy szinte annak legujabban fölaltalt másik tudosításából, hol ezek mondatnak a' mongol hadra czélzólag: „*Ungari pagani et Bulgari et regna plurima a Tartaris sunt destructa.*“ Alább „*Gurgutha — dux Tartarorum — — ad terram Cumanorum accedens, ipsos Cumanos superavit terram sibi subiugans eorum. Inde reversi ad magnam Ungariam de qua nostri Ungari originem habuerunt, et expugnaverunt eos quatuordecim annis, et in quintodecimo anno obtinuerunt eos, sicut ipsi pagani Ungari viva voce retulerunt.*“ ²⁾). Tehát a' baskardiai és magyarországi magyarok' vérségkapcsolatából könnyen megfejtethő mind a' két tartomány és nép' nevének keleti íróknál ekként használata, habár a' név' valódi értelmét és a' hajdan messzi terjedt magyar vérségü 's nyelvü nemzet' egyik felekezetére tartozását meg nem mutatnók is. Nemde a' nagy magyarországi lakosokkal beszélt Julianus barát magyar nyelven

¹⁾ Hakluyt's, Collection of the Early Voyages, Travels, and Discoveries of the English Nation London, 1809. 4-to Vol. I. cap, 24. — pag. 81, 97.

²⁾ Desericil, De initlis ac Majoribus Hungarorum. Budae, 1748. fol. Tom. I. pag. 175.

²⁾ Hormayr, Die goldene Chronik von Hohenschwangau: München, 1842. 4-to II. S. 67. 68.

a' már idézett vacticanumban lévő tudósítása szerint? „*Omnino habebant Hungaricum idioma; et intelligebant eum, et ipse eos.*“ A' név' jelentésétől egyébiránt mint már több értekezésekből ismertről, és voltaképen a' besenyő-palóczokra vonatkozótól itt vitatkozni nem czélunk. Semmi kétséget nem szenved ezek szerint Jakut' előadásából, miként a' magyarországi izmaelitákra czélozott legyen basghurdjai alatt; kiket Hanifita szertartásu muhammedánoknak vallott, saját beszédeik' nyomán. Vizsgáljuk már ezen ritus' eredetét.

Az izlám vallás több főszakadékokból áll; melynek egyike az Omaré. Ennek négy törvényhozói valának, kikről hanefita, melkhita, szafita és hambalita nevet viselnek a' szertartók. Az elsőnek szerzője Abu *Hanifa* Ibn Thabet al Numan azaz: Thabet' fia a' tanító“ mellék névvel; született Kufában a' hedzsra' 80-ik évében, vagy is Kr. sz. u. 699-ben. A' muzulman ajtatoság' ezen kitünő hőse és a' hívők' egyik főtanítója legelső volt, ki a' szóbeli törvényt vagy hagyományt (szunna) Muhammed' közvetleni tanítványinak szájából gyűjté és, a' vallási tant tisztaságban állíta elő, az izlam minden pontjait a' korán' tekintetére 's a' hagyományokra alapítván. Nagyhatásu életének szomorú lön vége, mert Almanzor által a' dogmák miatt üldöztetvén, mint hitének 's tanának martira végre II. Abdallahtól Bagdadban fogásra vetteték, hol a' hedzra' 150-ik évében = 767. méreg oltá ki. Háromszáz évvel holta után emléket állíta neki Melek sáh szeldzsuki szultán Bagdadban, doctrinája pedig külön collegiumban tanítaték, melyet Dzsekkal od-daula szultán alapíta „Madraszát - al - Hanífiat“ név alatt, ugyancsak Bagdadban. Számos tanítványi közt Abu József legkitünőbb. Doctrináját „*Szened*“ azaz: Támasz, allegorikai című könyvben írta meg Hanifa. Vallásos írómányi leginkább Harun - al - Rasid' idejében jöttek kelendőségbe. Maiglan szentnek tekintik a' muhammedanok nyilvánított szabályait, a' vallásos tiszteletek-

nél, 's egyedül a' magános ajtatosság körében engedtetnek meg eltérések, midőn a' többi első rangu három imámok közül valamelyik iránti tiszteletet kitünőleg akarják beh bizonyítani. Tanát, legfőkép a' praedestinatio' megvetése jellemzi. Az angol tudósok ismertették meg közelebbről Európával többi közt illy czímű fordításban: „*Futaua Qaza khan, or the institutes of Abou - Huneefa collected with four manuscripts and corrected for the press by Moolvees Mahommed Moraud Hafiz Ahmud Kubeer, and others. Calcutta. 1836. 8-vo.*“ ¹⁾

Ki a' muhammedán vallás' dogmaírói 's különösen izmaelitáink által követett hanifai szertartásról részletes ismeretet akar szerezni, az elég bő anyagra találанд az illető irományokban; itt a' kitűzött czélhoz képest többet nem vala szükség kimutatni, mint annak kelet- és dél dagályos urai, a' hatalmas kalifáktól olly bámulatos gyorsasággal három világrészen elárasztott hitvalláshoz tartozását.

A' volgai bulgarok vallását mi illeti, nyilván hirdetik a' történetek, jelesen az orosz krónikák, miszerint azoknál Muhammed' törvénye vala keletben. Wladimir orosz fejedelmet a' még pogány vallásban élőt 986-ban ők igyekezének követeik által az izlamnak megnyerni, de a' körülméletetés és bor- meg sertéshus' tilalma miatt nem tetszék az a' harczos jellemű vezérnek.

¹⁾ Az adriaanpöli békekötés által (1829.- sept. 2.) Oroszország' birtokává vált Akalesik azsiai török városban Hadzsi Achmet pasától 1762-ben alapított 600. darab kéziratból álló könyvtár találtatván, abból több történet és törvény-tudományi, philosophiai, grammaticai, retorikai poetai 's egyéb munkák', számszerint 300. darab Sz. Pétervádba vitettek, ezek között Abu Hanifa törvényei is; mihez képest az orosz tudósok tiszta forrásból merithetnek ismereteket e' tárgyra. L. Sommer, *Neuestes Gemelde von Asien. Wien, 1833. 8-vo I. Th. S. 75, 76.*

Vizsgáljuk már, miként férközék be az izmaeliták' régi hazájába, a' volgamelléki Bulgaria, hideg éjszak' azon messzi tartományába az izlam? Erről eléggé fölvilágosítanak az arab írók; valamint az ország' X-ik századi állapota némi ismerete is egyedül azok' utmutatásánál fogva kutattathatik ki. Nincs hát okunk csodálkozni, mint Rubruquis Vilmos francia minoritának, ki ekkép tünődék 1254-iki tudosításában: „*Et miror, quis Diabolus portavit illuc legem Mahometi; — Et illi Bulgari sunt pessimi Saraceni: fortius tenentes legem Machometi, quam aliqui alii.*“ Az arabok' hatalma Muhammed után csak hamar elterjedvén, kedvező körülményeik 's vagyoni bővelkedéseik' közepette tudományos művelődésben is buja sikerü előmenetelt tőnek. Róma és Byzancz' hanyatlásával arab tudományosság karolá föl az emberi nem' magosb szellemét. Hires főiskolákkal büszkélkedék Bochara, Bagdad, Kufa, Kairo és Kordoba, mindannyi muszulman székes városok; mellyekből tudós ismeretre törekvő 's vallásért buzgó férfiak kerültek ki, már kora időkben nem csupán kereskedési érdek-, hanem tudni-vágyás vagy térítési ösztöntől vezérelve messzi tartományokat bekalandozók. Hódítási vágy is csatlakkozáék néha izlám terjesztéssel egybe, mint a' kazarokali hadnál. Illy szempontból Vazik kalifától a' IX-ik század' közepén (842—846.) Muhammed Muza Kharizmy csillagász küldetéék Szibiria' némelly részei' megismerésére; melly küldöttségi eljárásról Szellam a' tolmács tőn írásbeli tudosítást. ¹⁾ Ekként, a' rideg éjszak' tartományiba eljutók, írói hajlamuknál fogva az ottani népekről becses ismertetések nyujtának a' késő világnak. Ki volt a' muhammedánok közül legelső Bulgáriában? azt ugyan

¹⁾ Mémoires de l' Academie Imp. des Sciences de St. Pétersbourg. Tom. X. pag. 484. seq. — D' Ohsson, l. c. pag. 133. seq.

elrejté tőlünk az idő vaskeze, miután a' legrégibb arab iratokat megemészték a' viharos századok; maradt fön mindazáltal a' X-ik századból a' volgai bulgarokat illető némi töredékes tudósítás; ilyen mindenek fölött *Ibn-Foszlané* (hosszabb néven Ahmed ben Foszlan) ¹⁾, ki a' bagdadi udvartól a' hedzsra' 309-ik évében (Kr. sz. u. 921.) a' bulgarok' *Almus* nevü királyához rendelt követ-ségnek volt egyik tagja. Jakut, Kazviny és más későbbi írók követ czímet adnak neki, de helytelenül, miután csak részese vala a' Szauszzen el Rasszynak, Muktedir kalifa' kamarásának főnöklete alatt járó követségnek. Talán titoknoki tisztséget viselt, 's mint olyan, hivatásának érzé mások fölött követtudósításával föllépni. Saját irata ugyan nem jutott hozzánk, hanem Jakut tartá fön már említett „Moadzsem el-Boldan“ czímű szótárában, melyből Fraehn Keresztely Márton sz. pétervári academicus közleményeket bocsáta napfényre az oroszokról, úgy szinte a' volgai bulgarokról; jelesen az utóbbiakról az academia' emlék-iratiban (*Mémoires de l'Académie Imperiale des sciences de St. Pétersbourg. VI. Série Tom. I.*) és külön, e' czím alatt nyomatva: „*Die aeltesten arabischen Nachrichten über die Wolga Bulgharen aus Ibn - Foszlan's Reise berichte. St. Petersburg. 1832. 4-to.*“ Ebből közöljük Fraehn' fordítása szerint áttéve az útleírást. Megjegyzendő, miként Fraehn kétféle kéziratot használta Jakut e' szótári cikkének kiadásánál, a' pétervárit t. i. és oxfordit; a' koppenhagai, Európában harmadikat hiányai miatt nem veheté segédül. A' kéziratok' változatira főleg a' bulgar király-neveknél nekünk is figyelni tanácsos.

¹⁾ Talán Fadhlan vagy Foszlan olvasással kimondandónak jegyzi meg e' nevet Fraehn.

Ibn Foszlan' 922-ik évi tudósítása a' volgai bulgarokról.

„Bulghar, a' szlávok' fővárosa ¹⁾, magos éjszokon fekszik. A' hideg ott igen kemény: a' föld úgy mint télen, nyaratszaka sem menekszik a' hótól, és csak ritkán láthatni száraz földet. A' bulgharok csupán fából építik házaikat, egymásra alkalmazván, erős faszögekkel kötik össze a' gerendákat. Gyümölcs, és a' föld egyéb jó nemű terményei nem érnek meg náluk.“

„Bulghartól Itilig, a' khazarok' fővárosáig a' kietleneken menve körülbelöl egy hónapi út lehet a' távolság. Itil folyó' ellenében hajózásra majd két hónap, lefelé hajózásra pedig mintegy húsz nap kívántatik. Bulghartól a' görög határszélig ²⁾ tiznap, Kujabaig (Kiew) az oroszok' fővárosáig mintegy húsz napi, a' Baskurdok' tartományaiig huszonöt napi járás a' távolság.“

„A' bulghari király alattvalóival együtt Muktedir billah' uralkodása idejében ³⁾ tért a' muhammedán vallásra, 's ekkor követet küldé Baghdadba a' khalifát erről értesítőt, és hogy valakit kérne az imádságban és vallásban őket tanítóul. De mi indította legyen tulajdon kép az izlam' föl vételére, ki nem tudhatám, azonban egy kis irományt olvastam, mellynek szerzője *Ahmed ben Foszlan ben el-Abbasz ben Aszed* ⁴⁾ ben Hammad, Muhammed ben Szuleimannak kegyencze, ki mint Muktedir' követe midőn a' szlávok' királyához ment, és min-

¹⁾ Jakut, valamint Ibn Foszlan is szlávoknak tartá a' bulgarokat, e' nevet azért synonymum gyanánt vevék.

²⁾ Fraehn szerint görög (*El Rum*) helyett, miként Isztakhry, Ibn Haukal és Jakut írják, *El Rusz* azaz orosz teendő.

³⁾ Ural. a' hedzsra' 295 — 320, = Ker. 908—932. évig.

⁴⁾ Vagy Rasid.

dent, miket Baghdból elutazásától fogva visszajöveleig tapasztalt, leira (Ebből kölcsönzöm az itt következő tudósítást a' bulgharokról.)“

— Ezeket Jakut előrebocsátván Ibn Foszlan' tudósítását így következteti:

„A' szlávok' királyától Baltuar Almustól Silki fia-
tól ¹⁾ irás érkezett a' hivók' emirjéhez Muktedir-
billa-hoz, mellyben kéré, küldene férfiakat, kik őt a' vallás-
ban oktatnák, és az izlam' szent szokásaira tanítanák,
's kik egy mecsetet (templomot) építenének és mimbert
(szószéket) állítnának, mellyen ő a' népet egész tarto-
mányában 's országa' minden részeiben az isten' tiszte-
letére hihatná. Egyszersmind értelmes embereket kéré,
kik egy várat építenének, mellyben az ellenséges kirá-
lyok' megtámadása ellen biztosítva lenne. Minden kíván-
sága teljesítetett. Safárja ²⁾ *Noszeir el-Haszmy* vala. —
Én pedig azzal elkezdém előtte a' levelet fölolvasni és
az ajándékokat, mellyeket a' serifek neki hozának a'
törvénytudók- és tanítóknak általadni ³⁾ — A' fejde-
lem' részéről *Szaufen el - Resszy, Noszeir - el Haszmy'*
kegyencze vala a' követ. — Ezután tizenegyedik sze-
firében (2-ik hónapban) a' háromszáz kilenczedik évnek
(azaz, junius' 21. 921. Kr. sz. u.) elindulánk az üdvös-
ség' (Baghdad) városából.“

¹⁾ Az oxfordi codexben: *المش بن سلکی بلطوار ملك الصقالبة* Fraehn *بلطواز* és *سلکو* = Blatavaz Vasilko-t teszen, szlávnak adván ki a' nevet és címet, mint alantabb érdekeltetni fog.

²⁾ Szefir, = közbejáró, sáfár.

³⁾ Ezen hely Fraehn szerint igen homályos; nem tűnik ki ugyan is, millyen levél értessek, a' bulgar királyé-e vagy a' kalifaé, és hogy kinek olvastatott föl. Hihetőleg az előbbiké 's ajándok küldeménye. Noszeir' neve után valami hiányzik.

(Elbeszéli Ibn Foszlan kharizmei (Chiva) utjában és onnan a' slávok' tartományaig történeteket; miket itt mellőzünk; 's így folytatja tovább).

„Mintegy huszonnégy órai távulságra valánk még a' követségünk' tárgyalta szlávok' királyától, midőn ő az alattavaló négy hercegeket testvéreivel és gyermekeivel együtt elénkbe küldé. Ezek fogadának minket, és miután kenyérrel, hússal meg kásával megvendéglének, seregünkhöz csatlák magukat. Midőn két parazangnyira ¹⁾ közel valánk a' királyhoz, maga jöve elénkbe, és istent imádván, hálátadva földreberult. Miután öltönyéből vett ezüst pénzt szórt reánk, jurtokat (sátor) üttete számunkra, mellyekbe bemenénk. Háromszáz tizedik évi ²⁾, tizenkettődik muharrem (1-ső hónap) vasárnapja volt, midőn nála megérkezénk. Dzsordzsaniától, Kharizmia' fővárosától ³⁾ utunkban idáig hetven napot tölténk el. — Számunkra üttetett jurtokban maradánk szerda napig, mi alatt az ő tartományabeli hercegek és nagyok megérkezének a' khalifa levelét hallandók. Csötörtöki napon végre kiteríténk a' velünk hozott mind két himzetes szőnyeget, diszes nyerget tevénk a' lóra, fekete öltényt adánk reá (a' királyra) és turbánnal fődénk fejét. Aztán, midőn a' khalifa' levelét elővevém, a' király, ámbátor igen testes ember, mégis főnállva olvasá, hasonlóan Hamid ben el-Abbasz vezér' levelét, mellyre az ő követői ezüst pénzeket szórának reánk. Mi pedig elővevénk a' többi ajándékokat és általnyujtánk neki. Nejére is, ki az ottani szokás szerint mellette ült, tisztelet-öltényt (chalat) adánk. — Azután jurtjába hiva bennünket, görög müvü arany-himzetes szövettel' terített magos széken ma-

¹⁾ Parazanga = 7. verszt = 1. n. mélföld. Tehát 2. mfd.-nyi távulság.

²⁾ Majus 11. 922. Kr. sz. u.

³⁾ Urgendzs, a' khivai khanságban.

gánosan ülvén, a' herczegek mellette jobbról valának, fiaí pedig előtte ültek. Minket balfelül ültete. Parancsára azonban egy asztal süthússal téteték elébe. Egy darabkát szele és megevé és így másodikat meg harmadikat, de a' negyediket Szauszen követnek nyujtá, mire nyomban egy kis asztal téteték annak is elébe. Így kívánja az ottani szokás: senki nem fog addig evéshez, míg a' király valamit nem nyujtott, 's mihelyest attól vön, asztalt is hoznak neki. A' király tehát ismét egy darabot szele, és a' jobbjáról ülő herczegnek nyujtá, ki elébe hasonlóan aztalt hozának; aztán a' másik herczeggel tevé ezt, és avval is úgy történt. És így folyt tovább, míg végre minden jelen volt vendégek előtt külön asztal álla. Az ebéd' végével mindenünk lakására vivé magával az asztali maradékot. Mielőtt azonban fölkelénk, a' királynak és nekünk méhsert (meth) nyujtának, melly ott *el-szidszu*-nak neveztetik.“

„Megérkezésiünk előtt így hangzott a' nyilvános imádsád (khutbe): *Isten, áldd meg Baltuar királyt* ¹⁾. *Bulgaria' királyát!* Figyelmeztetém arra, hogy csak az isten maga lenne király, és hogy nem illenék senkinek az imádság-széken így neveztetnie. Maga a' te véd urad (mondám) a' hívők' emirje, személyéről rendelé, miként a' szószékeken reggel és este így imádkozzanak érette: *Isten, áldd meg a' te szolgádat és khalifádat* ²⁾ *Dzsafant, Muktedir billah imamot, a' hívő emirt!* Azon kérdésére, mihez tartaná magát e' részben? megtanítám, hogy az ő és atyjának neve említessék. De atyám, monda, hitetlen volt, és én is; azért nem akarom, hogy azon név, mellyet hitetlen ada, kimondassék. Ugyan mi az én véd uram' a' hívők' emirjének neve? Dzsafar, fe-

¹⁾ الملك بطوار ملك بلغار Fraehn szerint: „den König den Blatavaz, den König von Bulgar.“

²⁾ Helytartó a' földön.

lelém; és miután abbeli kérdésére, valljon szabad lenne-e magát e' néven nevezni, igennel válaszoltam, ki-nyilatkozá, mikép ettől fogva magának *Dzsafar*, atyjá-nak pedig *Abdullah* nevet veszen, és meghagyá az elő-imádkozónak, magát elhez alkalmaztatnia. Ez időtől fogva így hangzik a' nyilvános imádság: „*Isten, áldd meg a' te szolgádat Dzsafart, Abdullah fiút, Bulgaria' emir-jét és a' hívők emirjének védenczét!*“ —

„Ezen király' országában olly sok csuda dolgokat láttam, hogy azokat alig tudnám előszámolni. Így látám mindjárt első éjjel, nem sokára a' nap' lemente után az égallját igen vörösleni, és hallék egyszersmind hangokat a' magos levegőben és tompa morajt. Föltekinték az égbe, látám, fölöttem uszik egy tűzvörös fölhő, 's abból jönnek a' hangok és a' tompa moraj, 's abban mint-ha ember és lóalakok mozognának, amazoknak kezök-ben lándzsák és kardok. Így látám, vagy képzelém len-ni. Azonban, másik hasonló fölhő kerekedik, mellyben szinte lovon ülő fegyveres embereket szemlélék, ez rá-rohan az előbbire, mint a' lovagsaport rohanni szokott a' másokra. Annyira megijedénk e' miatt, hogy a' mindenható istenhez folyamodánk alázatos imádságunkkal, de a' körülöttünk álló földnépe magunkviseletén fölötte csudálkozva hahotára fakadt. Látánk továbbá, midőn az egyik fölhő a' másokra rohan 's egy kis ideig összeke-veredik, aztán megint elválalkozik, és ezen mozgás egész éjjel tart, míg végre minden elenyészik. Midőn ezen tünemény iránt a' királyt tudakozánk, ősei' hagyománya után állítá, miként azon alakok a' daemonok' imádói és a' régi idők' más hitetlenei lennének, kik minden este egymással viaskodnak, és hogy régtől fogva szüntelen azt tennék ¹⁾.“

¹⁾ Erős északi fény volt ez.

„A' király' szabójával, egy bagdadi születésű emberrel jurtomba lépék, vele mindenféleről beszélendő. Félóráig tevének ezt, az éjjeli imádságra várakozva, midőn a' mueszint (imádságra hívót) kiáltani hallók. Sietének a' jurtból, és mivel a' hajnált már hasadni látám, kérdezém a' kiáltót, mellyik imádsághoz hitt? A' hajnali imádsághoz, volt a' felelet. Hát mi történt az éjjeli imádsággal? kérdém. Ezt egyszerre imádkozzuk az estelivel. De az éj! emlékeztetém. Mint látod, mondá; még rövidebb éjjelek is vannak ennél; most már hosszabbak kezdenek lenni. Panaszkodék egyszersmind, mikép egy hónap óta éjenként szemét sem hunyná be a' hajnali imádság' elalvásátóli aggodalomból. És valóban, ha azon tartomány részen az esteli imádságkor valaki fazekat (hússal?) tűzhöz teszen, tehát még nem főlt meg, midőn már, a' hajnali imádságot elvégzik. Enen magam tapasztalám, mi szörnyű hosszuk ott a' nappalok: az év' egyrészében a' nappalok hosszúk 's az éjszakák rövidek, aztán megfordítva áll be az időjárás. Megérkeztünk' második éjjelén csak kevés számú csillagot vevék észre imitt-amott az égen, gondolom, alig volt tizenöttnél több. Az esthajnal, melly még nap' lementé után beáll, nem tűnik el, és az éj olly kevesé sötét, hogy az emberek egy nyíllövésnyi távulságnál is messzibbre megismerik egymást ¹⁾. A' hold alig jó föl, már ismét elenyésszik a' hajnali szürkület' megjelentével. Beszélé nekem a' király, hogy országa' mögött három hónapi ut távulságra a' viszu ²⁾, nép lakik, hol az éj' hosszúsága egy órát sem teszen. — Ezen tartományban (Bulghariában) minden völgyet és hegyet vörnyegesnek láték napáldozatkor, és hová csak tekinték, naphoz ha-

¹⁾ 7 ½ nyíllövés = 1. n. mföld.

²⁾ Ez a Nesztör' *Wess* népe, mint Fraehn megmutatni igyekezett: Ibn Foszan's Russen, S. 205. ff. Mi, fontos okoknál fogva vele nem tarthatunk.

sonló fölkhő emelkedék, és ezen vörös lég nem szűnt meg, míg a' nap legmagosb állópontra nem ért. Az ottani lakosok értesítének, miként téli időben az éjszakák a' nyári nappalok' hosszasága —, a' nappalok pedig a' nyári éjszakák' rövidségivel birnának; elannyira (mondák) hogy ha valaki hajnalban Itil (Volga) vizéhez mén, a' mi nincs egész parazangnyi távulságra tőlök, éj következik be, és a' csillagok föltűnnek az égen, mielőtt oda érne.“

„E' népség az ebek' ugatásából szerencsés jelenséget jósol, és termékeny évet, áldást meg jóllétet következtet.“

„Nagy sokaságu kigyót láték náluk, gyakran tíz és több is tekerődzék egy fa' ágára. Nem ölik meg, nem is ártanak senkinek.“

„Az ott termő almák zöldek és savanyúk, de a' leányok eszik és meghiznak tőle.“

Semmi sincs e' tartományban olly nagy mennyiséggel, mint mogyorófa; egész erdőket láttam belőlök negyven parazangnyira (kiterjedésben?).“

„Láttam ott ezenkül szokatlan nagyságu, előttem ismeretlen fákat, dereka ezeknek ágatlan, lombjok hasonlók a' pálma fákéhoz, levelei finomak, de egymással összekötöttek ¹⁾. Bizonyos helyen megfurják derekát, és abból edénybe folyó nedvet szednek, melly édességre fölülmulja a' mézet. Ezen ital borként részegít, ha mértéken túl isszák. ²⁾).

„Eledelök főleg kásából és lóhúsból áll; jöllehet szántóföldök árpát és búzát bőven ad.“

„Mindeniknek megmarad veteményi termése; a' királynak nincs hozzá igénylete. Minden háztól (jurt)

¹⁾ Kétségkívül nyirfára, *betula alba (pendula)* van itt czélzás.

²⁾ Nyirviz. Hazánkban is divatos itala.

csak egy marha bőrt adóznak; és ha az ő kívánságára valamelly tartomány ellen hadvitel rendeltetik, a' nyert zsákmányból kikapja részét."

„Egyéb olaj a' halzsirnál nincs náluk; úgy használják ezt, mint más népek a' fa- és magolajt.“¹⁾

„A' bulgharok mind süveget hordanak.“

„Ha királyuk kilovagol, drabantok vagy más kísérok nélkül teszi azt. A' vásártéren elmenvén, az ott levők mind fölkelnek, leveszik kalpagukat, és hónuk alá teszik, és csak akkor illesztik föl, midőn már elment. Mindazok, kik a' királyhoz mennek, legyenek bár előkelő vagy pór emberek, sőt fiai és testvérei, azon pillanatban, midőn őt meglátják, hasonlókép leveszik kalpagukat és hónuk alá teszik, aztán fejöket egy kissé meghajtják, és állva maradnak, míg őket leülni nem parancsolja. A' ki pedig előtte leül, térdelve (vagy sarkára ülve) teszi. Kalapját előbb nem veszi elő, mint sem a' király' színe előtt távoznék: csak akkor teszi föl ismét.“

Gyakorta vannak ott fergetegek. Ha villám üt be valamelly házba, távoznak tőle mindenek, 's úgy hagyják, míg a' szél- és fergetegtől egészen elromboltatik, isten haragjától ostroroztatni vélvén az olly házat."

„Ha értelmesebb emberre találunk²⁾, isy szólnak: Ezzel istennek a' mi urunknak illik szolgálnunk; 's aztán megfogják, kötelet hurkolnak nyakára és fára fölakasztják, ott hagyván, míg a' holttest darabokban le nem hull.“

„Midőn uton vagynak, ha valamellyik vizelleni mén és fegyverét le nem teszi, elveszik azt tőle minden más nála lévővel egyetemben. A' ki ellenkezőkép illy

¹⁾ Az arabszöveg' következő pár szavának értelmét ki nem veheté Fraehn.

²⁾ A' jósolókat és bűvésöket véll értetni Fraehn.

esetnél fegyverét le - és magától távol rakja, azt nem bántják. Így van náluk a' szokás.“

„Fördés végett férfiak és asszonyok mesztelen és leplezetlenül mennek azon egy folyóba; és mégsem üzenek egymással tilos társalgást, de ha valaki azt mivelné, akarki legyen az, keze - és lábánál fogva, földbe vert nagy karóhoz kötik, és úgy hasítják testét baltával tetőtől talpig kétfelé. Épen úgy bánnak a' vétkes nővel. Aztán mindkettőnek darabjait fára függesztik. Nagy fáradságot fordíték őket arrabírandó, miként az asszonyok fördés közben a' férfiak előtt magukat betakarnák, azonban fogamat nélkül.“

„Tolvajjal épen úgy bánnak, mint a' szeméremsertővel.“

„Még volna némi elbeszélni való e' népről; de csak az előadattakra szorítkozunk.“ ¹⁾

¹⁾ Valljon Ibn Foszlantól vagy Jakuttól ered-e e' záradék, bizonytalan; Fraehn az utolsót látja valószínűnek.

(Folytatása következik).

JERNEY JÁNOS.